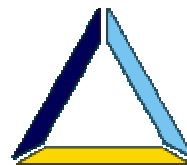

**ІНСТИТУТ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПОЛІТИЧНИХ
КОНСУЛЬТАЦІЙ В УКРАЇНІ**

Наукові матеріали № 1

Богдан Гаврилишин

**Україна між Сходом та Заходом, Північчю та Півднем:
геополітичні можливості і обмеження**

Серпень 2000

Рейтарська 8/5-А, 01034 Київ,

Тел.: + 38 044 228-63-42,

+ 38 044 228-63-60,

Факс: + 38 044 228-63-30

E-mail: institute@ier.kiev.ua

<http://www.ier.kiev.ua>

Наукові матеріали № 1

Богдан Гаврилишин

Україна між Сходом та Заходом, Північчю та Півднем: геополітичні можливості і обмеження

Серпень, 2000

Матеріали були вперше представлені на 11-ому Українсько-німецькому економічному симпозиумі "Україна на шляху до Європи", який відбувся у Києві 22-23 червня 2000 року.

Богдан Гаврилишин Dr. Es. sc. econ., Dr. h.c., Голова Міжнародного центру політичних досліджень та Міжнародного інституту менеджменту в Києві. Президент Тернопільської Академії народного господарства та фонду "Відродження". Радник Голови Верховної Ради та Прем'єр-міністра України. Член Римського Клубу та Національної академії наук України. Колишній директор Міжнародного інституту менеджменту в Женеві.

Україна між Сходом та Заходом, Північчю та Півднем: геополітичні можливості і обмеження

Богдан Гаврилишин

1. Вступ

Існує можливість вибору орієнтації на Схід і на Захід. Північ та Південь не можуть бути пріоритетними геополітичними цілями. Вони можуть бути лише корисним додатком до вибору України. Зробити правильний вибір та трансформувати його в реальність є питанням життєвої необхідності для України. Цей вибір визначить майбутню природу суспільної архітектури/порядку, вибір цінностей (*Weltanschauung*), політичних інституцій, економічної системи, структури соціальних взаємовідносин, ролі індивіда у суспільстві, природи влади та контролю за владою, економічної ефективності та соціальної справедливості. Фактично вибір може визначити саме існування України як своєрідного, суверенного та вільного суспільства. Це схоже на питання бути чи не бути.

2. Східний вибір: СНД та С.С.С

1. *Співдружність Незалежних Держав (СНД)* не є типом організації, яка спроможна діяти як дійсно інтегруючий інститут, що може призвести до створення за прикладом Європейського Союзу Євроазійського Союзу, який включав би східноєвропейські, євроазійські та центральноазійські країни з усіх республік колишнього Радянського Союзу. Всі, крім однієї з цих країн, були завойовані силою, підкорені царському імперіалізму, а пізніше і Радянській владі, об'єднані політично і економічно таким чином, щоб вони не могли роз'єднатися. І все ж таки вони роз'єдналися. Україна розглядала СНД як процес мирного розлучення, а не як засіб відродження Радянського Союзу, який тихо вмирав. Україна навіть зараз є асоційованим членом СНД. СНД в найліпшому випадку може стати роз'єднаним спільним ринком.

2. *Слов'янський Союз*: Чи є це варіантом вибору? Які є провідні сили, переваги та обмеження?

Таким чином, єдиним реальним Східним вибором може стати Слов'янський Союз. Правильніше було б назвати його С.С.С, тобто Східний Слов'янський Союз. Історично Слов'янський Союз, який

базувався на панславізмі і який був ідеалом для слов'ян у 19 столітті, зараз є мертвим. Можливо, навіть болгари, але точно чехи та словаки, які весь час жили під доброзичливим наглядом "старшого брата", втратили свої ілюзії. У поляків їх ніколи й не було, не мали їх і хорвати та словенці. Деякі представники сербів мають двоїсті почуття щодо цього, але вони були розчаровані, коли Росія підвела їх під час інтервенції НАТО. Також, враховуючи її географічне положення і її політичні амбіції, включаючи бажання втримати Чорногорію, Сербія навряд чи стане реальним кандидатом на членство у потенційному Східному Слов'янському Союзі.

Які ж це сили, що підштовхують створення С.С.С? Головні з них: президент Лукашенко, ностальгія за сильною владою в Росії, ветерани, пенсіонери та русофіли в Україні. Логіка створення С.С.С. ґрунтується на географічній близькості, культурній та лінгвістичній схожості, досить взаємозалежній економіці, і, звичайно, на спільній історії.

2.1. Відчутні переваги створення С.С.С

Для Білорусі: Найбільш очевидною перевагою є доступ до дешевої енергії та інших природних ресурсів, до великого ринку з метою придбання товарів, якість яких є значно нижчою за світову якість, та можливість відчувати себе частиною сильної влади.

Для Росії: це означало б повернення до статусу сильної влади, яка могла б стати противагою Західним альянсам, відновлення поняття "матінка Росія", повернення її впевненості в собі, захист і, можливо, навіть забезпечення привілейованого статусу для російської національної меншості в усіх державах-членах С.С.С і також контроль великого ринку з практичною монополією/ монополією по відношенню до Білорусі та України.

Для української сторони: перспективи отримання дешевої енергії, ціни на яку встановлюватимуться на внутрішньому ринку, та вільний доступ до великого ринку є також спокусливими. Для російськомовних та русофілів (ці дві категорії населення не перехрещуються) повернення до привілейованого статусу також звучить привабливо. Деяких русифікованих українців може вабити перспектива повернення до атмосфери рабської покірності.

Але, між тим, існують явні недоліки такого Союзу, деякі з яких перетворюються на певні обмеження. Ці обмеження ґрунтуються на цілком логічному припущенні, що в С.С.С. домінуватиме Росія, що він буде авторитарною, анти-Західною чи, принаймні, не про-Західною політичною організацією, і в ньому буде відсутньою ринкова економіка, яка функціонуватиме згідно з законами.

У випадку Білорусі це призведе до недостатнього виходу в зовнішній світ її культури, економіки, інтелектуального потенціалу і політики. Таким чином, країна скоріше за все залишиться економічно відсталою, політично недорозвинутою із слабким громадянським суспільством і страждатиме від подальшої втрати своєї національної самосвідомості.

Для Росії створення С.С.С. буде також кроком назад. Її спокуса повернутися до авторитаризму надалі зростатиме. Радість від

повернення їй статусу сильної влади послабиться, не лише через її витрати на оборону, але і через ту кількість енергії лідерства, яку буде розтрачено на керування пів-імперією, коли замість цього можна було б зосередитися на модернізації та побудові сучасної держави. Росія така, яка вона є зараз, зіштовхується із серйозними проблемами. Першою з них є криза самоусвідомлення. Чи є Російська Федерація національною державою, чи вона все ще є імперією, що можна вважати за спільний знаменник, що є коренем заснування держави, що є тією речовиною, яка скріплює Федерацію?

Іншою дилемою є те, що Росія все ще вважається ядерним гігантом, але все ще лишається економічним карликом. Примирення цих двох реальностей не є легким завданням. Крім того, Росія - Євроазійська країна, яка повністю не належить до Європи, і не дуже подобається ні Європі, ні Азії. Врешті-решт, Російська Федерація не є населеною тільки ортодоксальними слов'янами. Інші етнічні та релігійні групи скоріше за все не відчуватимуть себе комфортно у Слов'янському Союзі.

Деяка частина російської еліти визнає те, що вона не достатньо платить, щоб вважатися імперією у сучасній ері, що ліпше було б домінувати над іншими країнами економічно, а не політично чи територіально. Крім того, і це є дуже слушним зауваженням, *вартість управління експонентно зростає із географічним розмахом та багатоманітністю різних культур*, що більше ніж компенсує економічні переваги економії на масштабах. Це одна з причин, чому багато малих і гомогенних північноєвропейських країн або, наприклад, Словенія, досягли успішного економічного розвитку. Коли я передбачив дезінтеграцію Радянського Союзу у книзі, яка вийшла у 1980 р. під назвою "Дорожні карти майбутнього - у напрямку до більш ефективних суспільств" (Road Maps to the Future-toward more effective societies), яка пізніше з'явилась на 7 інших мовах, високі "накладні" витрати управління країною із значним географічним розмахом та різноманітністю культур були одним з факторів, на якому ґрунтувався мій прогноз. Нинішня Російська Федерація все ще має велику географічну протяжність і є досить неоднорідною в тому, що стосується культури та етносу. Чи треба Росії додавати труднощі управління Слов'янським Союзом до труднощів управління Федерацією?

Які є обмеження для України при створення С.С.С.?

По-перше, в Україні немає сильних про-союзних настроїв. Партія із про-союзними настроями із тріском провалилася на останніх виборах. Хоча деякі з лівих і говорять про повторне об'єднання, здається вони не дуже захоплені ідеєю створення союзу. Вони б втратили їх нинішню автономію через більш численну та сильнішу за інтелектом комуністичну партію Росії. Значна частина населення, очевидно, кожна людина в Західній Україні., велика кількість людей у Центральній Україні та незначна їх частина на півдні будуть проти воз'єднання із Росією, навіть ціною громадянської війни.

Основні обмеження для України йдуть корінням у спільну історію з Росією, тому що це була скоріше нав'язана історія, ніж обрана спільна історія (незважаючи на угоду Хмельницького у 1654 р.). Спадщина царів та комісарів ослаблювала Україну і особливо українців на

території України, хоча деякі національні меншості, такі як татари постраждали ще більше.

Перебуваючи близько трьох століть у статусі колонії царської Росії – із придушенням політики, культури та мови – Україна значно зменшила свій культурний, інтелектуальний та політичний потенціал. Сімдесят років радянського режиму призвели до зруйнування класу селян та винищення культурної та політичної еліти, або шляхом знищення, або через вплив мізків до Росії. Після розпаду Радянського Союзу Україну було залишено:

- Без іноземної валюти, золотих резервів та резервів дорогоцінних металів чи частки спільних радянських активів за кордоном (наприклад, багато цінних споруд, включаючи банки), чи частини боргу, який мали повернути СРСР, хоча була угода про те, що Україна отримує 17% як свою частку в спільних активах;
- З економічною системою, яка вже була роз'єднаною та з ВВП, який зменшувався;
- З економічною структурою, яка була інтегрована з іншими республіками, але в основному з Росією, і яка ґрунтувалась скоріше на політичних, ніж на технічних критеріях, і мала на меті повну взаємозалежність під контролем Москви;
- З більше ніж третиною своєї промисловості у військовому секторі. Інша частина її промисловості була капітало-, енерго- та матеріалоемною, включаючи навіть легку промисловість, яка була технологічно застарілою.
- Без реально функціонуючої банківської системи;
- Без сучасних ноу-хау з управління чи знання ринків;
- Політично, економічно і культурно ізольованою від зовнішнього світу;
- З адміністрацією колоніального типу, а не з реальним урядом. 85% української економіки керувалося безпосередньо з Москви, уряд Української РСР був філією уряду в Москві, передаючи накази вниз, а інформацію наверх, часто із викривленнями в обох напрямках;
- З русифікацією. Всі університети та 70% закладів середнього рівня освіти викладали російською мовою, хоча 75% населення були українцями;
- Із винятково високим відсотком населення, що отримує пенсії, включаючи деяку частку тих, хто отримує їх з Росії;
- З Чорнобильською катастрофою та її психологічними, соціальними і фінансовими наслідками.

Щоб закінчити огляд Східного вибору, можна стверджувати, що близьких економічних стосунків з Росією не можна уникнути, і вони навіть є бажаними, враховуючи економічну взаємозалежність і особливо залежність України від російської енергії. Як би там не було, політичний союз швидше за все призвів би до катастрофічних наслідків. Україну буде приречено на економічну відсталість, політичну субординацію та соціальні конфлікти. Її позбавлять можливості розвинути дійсно вільне,

демократичне суспільство з ефективною економікою, сильною колективною самоповагою, почуттям самоусвідомлення та можливості відчувати себе частиною прогресивного світового співтовариства.

3. Західний вибір: інтеграція в Європейський Союз

Переваги та привабливість такого вибору для України - необмежені, це, можливо, є очевидним, але варто їх знову перелічити:

- Безпека:* Навіть без членства в НАТО Україна була би в безпеці від агресії та територіальних претензій. Її приєднання до НАТО було б більш, ніж імовірним.
- Система врядування:* Повна інституціоналізація та існування плюралістичного суспільства й індивідуальної свободи, уряд людей для людей і за допомогою людей, який ґрунтуватиметься на законодавчій та судовій основі.
- Економічна ефективність:* Як система, так і структура були б конкурентоспроможними на міжнародному рівні, пропонуючи та розподіляючи якісні товари та послуги на внутрішньому ринку із зростаючим процвітанню всього населення.
- Технологічні нововведення:* Вдосконалене перетворення наукового знання на корисні технології через "ринкове перетягування" традиційно великого запасу теоретичних знань в Україні в нововведення, корисні з комерційної точки зору.
- Соціальна сфера:* Доступ до найкращої освітньої перспективи в Західній Європі, адекватної охорони здоров'я, забезпечення пенсіонерів і, за сприятливих умов, соціальне партнерство між урядом, бізнесом та робітниками.
- Сфера культури:* Вільний взаємообмін із Західною гуманістською культурою, брати від неї та давати їй. Вигострення того, що є унікальним українським, і все ж таки становлення України як частини глобального суспільства.
- Третій шлях:* Нинішня домінуюча думка, яка лежить в основі глобалізації, полягає в тому, що: "Те, що добре для акціонерів, є добрим для всього світу."
Є дуже багато свідчень того, що одноосібна гонитва за прибутком від своєї частки збільшує розрив між багатими та бідними, між країнами та в межах країн.
Західна Європа з її досвідом соціальної демократії

являє собою добру модель для узгодження економічної ефективності та соціальної справедливості. Мобілізуючим девізом могло б бути: "Люди – це мета, прибутки – це засіб". Це може викоринити будь-яку ностальгію в Україні за "зрівнювальним" суспільством радянського типу.

Багато з переваг, перерахованих вище, можна досягти через процес приєднання до ЄС, через кращу технічну допомогу, гармонізацію стандартів, законів, адміністративних процедур та зростаючу торгівлю.

Обмежуючі умови, пов'язані з Європейським вибором: вони є значними, особливо для України, але не є непереборними. Серед них:

- Нинішній стан українських політичних інститутів: законодавчих, виконавчих і, особливо, судових;
- Бюрократичні бар'єри та корупція;
- Економічна система та структура, тобто власність на засоби виробництва, природа ринків, розподіл за секторами, погана якість управління (особливо на підприємствах державної власності);
- Головніше за все, із низьким рівнем ВВП та доходу на душу населення, Україна була б потенціальним тягарем для ЄС, особливо в тому, що стосується майбутніх вимог України щодо структурних фондів ЄС;
- Обмеження різного характеру, але найважливішим є недостатні можливості контактів із Західною Європою. Ці контакти є адекватними на дипломатичному рівні, але не в сфері інтелекту, культури та бізнесу. *Тому не існує реального про-українського лобі в ЄС.* США, з міркувань стратегічної безпеки, розхвалює Євро-Атлантичний вибір для України, але, швидше за все, не хоче витратити на це свої кошти. Польща є дійсно підтримуючою, але вона сама не є державою-членом.
- Політичні лідери держав-членів ЄС і деякі з науково-дослідницьких установ, дуже добре розуміють геополітичну важливість інтеграції України в ЄС, але це розуміння не матеріалізується в якісь активні заходи, які б могли полегшити процес цієї інтеграції. Позиція Німеччини з цього питання, беручи до уваги її економічну вагу та близькість її національних інтересів із західними устремліннями України, матиме велике значення;
- Росія офіційно не може і офіційно не виступає проти приєднання України до ЄС, хоча й сама вона не є кандидатом. Росіяни, між тим, "люблять" Україну надто сильно, щоб радіти з того, що Україні сприятиме Європейський Союз. Скоріше за все Росія здійснюватиме деякий тиск на ЄС і особливо на Україну, щоб вона не дуже поспішала з процесом інтеграції, навіть якщо членство України в ЄС дозволить Росії отримати більше переваг для її власних відносин з ЄС. Незважаючи на це, політика ЄС щодо України не була достатньо відділена від її стосунків з Росією, що є одним з обмежень Європейського вибору для України.

3.1. Яким шляхом має йти Україна, щоб здійснити цей єдиний реальний вибір?

Деяке зближення вже відбулося, як це було продемонстровано підписанням, ратифікацією та першими кроками в імplementації *Угоди про Партнерство та Співробітництво (УПС)*. Спільна стратегія ЄС, грудень 1999 р., була наступним кроком у правильному напрямку.

Ефективне членство у Програмі "Партнерство заради миру" (ППМ) і спеціальна Хартія з НАТО також внесли свій внесок до цього зближення.

3.2. Що треба зробити, щоб перетворити Європейський вибір України на реальність?

Україна повинна мати деякі двоїсті почуття, принаймні приховані, про свій Європейський вибір. Твердження про те, що зовнішня політика України є багатовекторною чи те, що вона не є ні про-західною ні про-східною, а є про-українською, можуть допомогти утримати дружні стосунки із східним сусідом, але можуть збентежити український народ і підняти на Заході питання про визначеність України щодо обраного західного шляху. Політика, заяви та дії українського уряду мають бути узгоджені з її стратегічним, геополітичним західним вибором.

Щоб виконати деякі з основних передумов для вступу в ЄС, Україна має довести до кінця свої адміністративні реформи і перетворення її сільського господарства на продуктивний та конкурентний сектор, провести приватизацію у важливих галузях, таких як енергетична галузь, досягти вищого ступеню лібералізації цін. Україна має також відновити добрі відносини з МВФ, залучити більше прямих іноземних інвестицій, особливо з Західної Європи та сприяти поверненню капіталів, які були переведені за кордон. Цього можна досягнути тільки шляхом:

- Стабілізації законодавства, зробивши його передбачуваним;
- Зменшення бар'єрів для імпорту та зменшення корупції;
- Скорочення кількості податків та зменшення ставок оподаткування;
- Усунення спеціальних привілеїв для багатьох підприємств;
- Перетворення тіньової економіки на офіційну.

ЄС може зробити багато, щоб допомогти українським політикам мобілізувати енергію суспільства з тим, щоб довершити процес трансформації і таким чином наблизитися до довгострокової мети - приєднання. ЄС належить:

- Бути менш "невизначеними" відносно майбутнього членства України;
- Розширити технічну допомогу, щоб полегшити гармонізацію законів та процедур;
- Зі свого боку енергійно сприяти імplementації Угоди про Партнерство та Співробітництво;

- Якомога скоріше надати Україні статус "країни з ринковою економікою", щоб допомогти налагодити її зовнішню торгівлю;
- Допомогти Україні отримати статус асоційованого члена ЄС;
- Підтримати процес вступу України до Всесвітньої Торговельної Організації;
- Дати можливість заключити угоду про зону вільної торгівлі.

4. Чи є у України ще якийсь вибір?

Союз країн Балтійського та Чорного морів є красивою мрією, але аж ніяк не реальністю. Вдосконалення північно-південної транспортної системи є звичайно бажаним, але не є достатньою основою для союзу.

ГУУАМ має під собою певне додаткове геополітичне значення, тому що це об'єднання являє сумісне розминання м'язів п'ятьма незалежними країнами (Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан та Молдова), і ніхто з них не шукає благословення Росії. Цей консультативний форум п'яти держав має деякі достатньо конкретні цілі:

- Створення євразійського транспортного коридору, особливо для нафти та газу;
- Мирне врегулювання конфліктів та боротьба із сепаратизмом;
- Технічне співробітництво у військовій сфері;
- Координація дій міжнародних організацій;
- Економічне співробітництво;
- Створення Чорноморського Банку Торгівлі та Розвитку (штаб-квартира у Греції).
- Жодна з вище зазначених домовленостей не є альтернативою вибору інтеграції із Заходом. Їх цілі не суперечать європейському вибору України. Навпаки, їх ефективне функціонування могло б посилити позицію України в роботі із ЄС.

5. Висновки

Багато історичних мостів існувало між Україною та Західною Європою. У 11-му столітті четверо з дітей Князя Ярослава Мудрого були одружені із королівськими особами Заходу. Анна стала королевою Франції не лише через красу, але тому, що вона була найбільш освіченою серед королівського двору. Ярослав встановив своєрідний прецедент для Західної Європи, наказуючи зробити кодифікацію законів. Західна Україна ніколи не була відірваною від Західної Європи. Навіть за часів функціонування Нової Економічної Політики (НЕП) у двадцятих роках українська літературна фігура зі Сходу України проповідувала:

“Обличчям - до Європи, спиною - до Росії”. Про-Західна декларація була розчавлена так як і її автор.

Однак у реальності, мости між Україною та Західною Європою є старими. Їх треба реконструювати. Реконструкція має здійснюватися й українською, і західноєвропейською стороною. Для України прагнення приєднатися до ЄС є питанням - бути чи не бути.

Україна буде тягарем для ЄС, але зрештою вона стане і перевагою:

- Вона має населення з високим рівнем освіти, тип якої підійде для цивілізації знань;
- Вона має мережу наукових інститутів, які можна повернути до життя;
- Вона має найродючіший ґрунт у світі;
- Вона уклала угоди про дружбу із всіма її сусідами;
- Вона не має імперіалістичного чи агресивного минулого;
- Вона досягла міжетнічного миру, що, враховуючи історичний контекст, є зразковим досягненням;
- Україна послідовно стверджує свій мультиетнічний статус. Навіть більше, українська етнічна більшість видається готовою лишатися лінгвістичною меншістю протягом довгого періоду часу з тим, щоб зберегти міжетнічний мир різних культур.

Якщо Україна приєднається до Слов'янського Союзу, в Росії може віродитися психологічна впевненість та рішучість реакційних сил знов отримати статус сильної влади та створити анти-Західний блок. Приєднавшись до ЄС, Україна значно зменшить цю небезпеку на користь Росії, яка зможе таким чином трансформувати себе на нормальну федеративну національну державу із мирними стосунками з ЄС та іншими. Перевага лише цього більше ніж компенсує витрати України, пов'язані із приєднанням до ЄС.

Я мрію? Ми мріємо? Так, але тільки частково. Великі справи починаються із мрій, чи не так? Чи не через мрії Жана Моне ЄС перетворився на реальність? В цей історичний для України момент ми повинні мати неосяжні мрії, потім трансформувати ці мрії в мобілізуючі видіння, а потім важко працювати, бути прагматичними, щоб перетворити видіння на реальність. Це і є нашим викликом.